

КРИМІНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Семерак О.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права,
Заслужений юрист України;*

Семерак І.О.,

заступник голови Ужгородського міськрайонного суду

На підставі аналізу літературних та нормативних джерел визначаються проблеми реформування та перспективи розвитку кримінальної юстиції. Автор виокремлює основні сфери комплексного реформування кримінальної юстиції, а саме: кримінальне судочинство, кримінальне та кримінально процесуальне право, виконання вироків у справах про кримінальні правопорушення, організації та діяльності органів і установ кримінальної юстиції.

Ключові слова: кримінальна юстиція, правова реформа, кримінальне судочинство.

На основании анализа литературных и нормативных источников определяются проблемы реформирования и перспективы развития криминальной юстиции. Автор выделяет основные сферы комплексного реформирования криминальной юстиции, а именно: криминальное судопроизводство, криминальное и криминально процессуальное право, выполнение приговоров по делам о криминальных правонарушениях, организациях, и деятельности органов и учреждений криминальной юстиции.

Ключевые слова: криминальная юстиция, правовая реформа, криминальное судопроизводство.

On the basis of analysis of literary and normative sources the problems of reformation and prospect of development of criminal justice are determined. An author selects the basic spheres of complex reformation of criminal justice, namely: criminal legal proceeding, criminal and criminally judicial right, implementation of sentences in matters about criminal offences, organizations, and to activity of organs and establishments of criminal justice.

Key words: criminal justice, legal reform, criminal legal proceeding.

Після набуття Україною державної незалежності та прийняття Конституції кримінальна юстиція не зазнала системних, змістовних змін і суттєвих перетворень. Кримінальна юстиція є надмірно громіздкою, суперечливою по суті та системно і структурно ускладненою. Діяльність її суб'єктів, зокрема судів, прокуратури, інших державних органів, які здійснюють досудове слідство, установ виконання кримінальних покарань, характеризується дублюванням повноважень, невизначеністю правового статусу щодо змісту і розмежування їх функцій, що не забезпечує на практиці додержання фундаментального принципу верховенства права. Несистемні зміни, які мали місце, в структурі органів кримінальної юстиції не могли забезпечити створення дійових механізмів щодо запобігання злочинним діянням, їх виявлення та попередження, розслідування і покарання винних осіб. Суттєво змінило у цій сфері прийняття нового Кримінального кодексу України, основні положення якого не зазнали якісних, концептуальних змін.

Усі карні діяння, які передбачені в діючому кримінальному законі, визнаються «злочинами», що не враховує діянь, різних за ступенем суспільної небезпечності, вчинення яких, як наслідок, також тягне за собою судимість для особи. Це звучує межі та можливість гуманізації кримінального законодавства. Діючий Кримінально-процесуальний кодекс України взагалі

застарів і не відповідає реаліям сьогодення. З огляду на високий рівень злочинності в державі та низьку ефективність діяльності правоохоронних органів у боротьбі із нею, назріла необхідність прийняття процесуального закону на основі нової доктрини кримінального судочинства та докорінного реформування досудових стадій кримінального процесу, що в результаті повинно забезпечити ефективність зусиль держави у протидії злочинності та адекватний захист прав людини. Саме вказаний закон встановлює баланс між правами і свободами людини та обов'язком держави боротися зі злочинами та попереджувати їх. Державна політика у сфері кримінальної юстиції характеризується негативною тенденцією, яка полягає у надмірній криміналізації діянь з метою розв'язати політичні та соціально-економічні проблеми лише шляхом встановлення кримінальної відповідальності за певні діяння. Усталеною є практикою, коли особу спочатку допитують як свідка, а потім ці свідчення використовують проти неї вже при обвинуваченні.

Кримінальне судочинство в Україні має обвинувальний ухил. Покладання обвинувального висновку в основу вироку є звичайною практикою, тому є всі підстави стверджувати, що система кримінальної юстиції, а до неї належать кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінальне виконавче законодавство, а також органи та установи кримінальної юстиції, не відповідає

дає сучасному етапу розвитку нашої держави і не забезпечує належного захисту прав, свобод громадян і інтересів суспільства та держави.

Вказані проблеми і зумовили прийняття «Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні», затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008р. (в подальшому Концепція). Концепція, на наш погляд, заклала доктринальні основи реформування вказаної сфери. Її метою є реформування кримінальної юстиції України, визначення засад становлення в Україні системи кримінальної юстиції, яка функціонувала б за принципом верховенства права, забезпечувала б ефективне запобігання і протидію злочинності та гарантувала додержання прав людини й основоположних свобод.

Завдання Концепції є розробка та визначення основних засад, принципів і напрямів реформування системи кримінальної юстиції. До них належить забезпечення гуманізації кримінального законодавства, процесуальної рівноправності учасників провадження у справах про кримінальні правопорушення на принципах змагальності й диспозитивності, реформування організації та процедури досудового розслідування кримінальних правопорушень, реорганізації системи органів досудового розслідування, гуманізації сфери виконання кримінальних покарань та впровадження відновного правосуддя як альтернативи кримінального судочинства.

З огляду на згадане необхідно виокремити основні сфери комплексного реформування кримінальної юстиції, а саме: кримінального судочинства, кримінального та кримінального процесуального права, виконання вироків у справах про кримінальні правопорушення, організації та діяльності органів і установ кримінальної юстиції.

Отже, кримінальне судочинство своїм завданням має встановлення винуватості особи у вчиненні кримінального караного діяння; захист прав потерпілого та інтересів суспільства від злочинних посягань; справедливе застосування заходів кримінальної відповідальності; захист особи від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності, порушення її прав під час провадження дізнання та досудового слідства.

Лише протягом 2008р. органи прокуратури скасували 59 тисяч постанов про зупинення слідства і 6,5 тис. постанов про закриття кримінальних справ. Конче необхідно на кінець законодавчо позбавити суд права направляти справи на додаткове розслідування та надавати органам досудового слідства доручення щодо пошуку доказів, що є прямим порушенням презумпції невинуватості. В цих випадках суд повинен постановляти виправдальний вирок, якщо обвинувачення не довело вини особи у вчиненні злочину. За даними Верховного Суду України у 2008 році на додаткове розслідування місцевими судами направлено 5,8 тис. кримінальних справ, водночас суди надали 3,2 тис. доручень органам досудового слідства щодо виконання певних слідчих дій. В той же час виправдальний вирок у справах публічного обвинувачення місцеві суди постановили лише стосовно 262 осіб, їх питома вага від числа

осіб відносно яких постановлено вирок становила 0,2%. Для порівняння європейські суди виносили 15-17 відсотків виправдальних вироків, американські – 23-25. Згідно з даними тієї ж статистики ця динаміка не покращується і в цьому році.

Слід запровадити позитивний досвід демократичних держав щодо відновного правосуддя, яке полягає, перш за все, не у покаранні особи, а у примиренні обвинуваченого і потерпілого за участю посередника (медіатора) і у відшкодуванні потерпілому завданої матеріальної та моральної шкоди. Водночас, кримінальне і кримінально-процесуальне право такого інституту не передбачає.

Таким чином, нові концептуальні підходи у сфері кримінальної відповідальності та кримінального судочинства повинні кардинально змінити умови забезпечення прав людини, сформувати переконаність особи й суспільства в дієвості принципу верховенства права, підвищити рівень довіри громадян України до інститутів влади загалом і до органів системи кримінальної юстиції зокрема.

Кримінальне судочинство має забезпечувати неухильне дотримання прав особи в ході діяльності органів, уповноважених розслідувати кримінальні правопорушення, та судів відповідно до вимог Конституції України та міжнародних договорів з прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з урахуванням практики її тлумачення Європейським судом з прав людини (ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р.).

Наступний напрямок реформування кримінальної юстиції стосується концептуальних змін кримінального та кримінального процесуального права. Згідно з Концепцією, усі кримінально-карні діяння буде охоплено новим узагальнюючим поняттям – «кримінальні правопорушення», які за ступенем суспільної небезпечності будуть поділятися на два види – злочини та кримінальні проступки.

Таким чином, основними критеріями таких змін мають, зокрема бути: по-перше, ступінь небезпеки та правові наслідки кримінально карного діяння для особи, суспільства і держави; по-друге, практика застосування кримінального та адміністративного законодавства; по-третє, міжнародний досвід захисту людини, суспільства і держави від злочинів і проступків.

До категорії кримінальних проступків мають бути віднесені:

- окремі діяння, що за чинним Кримінальним кодексом України відносяться до злочинів невеликої тяжкості, які відповідно до політики гуманізації кримінального законодавства, будуть визнанні законодавцем такими, що не мають значного ступеня суспільної небезпеки;

- передбачені чинним Кодексом України про адміністративні правопорушення діяння, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю (дрібне хуліганство, дрібне викрадення чужого майна тощо).

Кримінальні проступки мають бути об'єднані в новий кодекс України про кримінальні проступки. За

їх вчинення будуть передбачені стягнення у вигляді короткострокового обмеження, або позбавлення волі, домашній арешт, штрафу у певному обмеженому розмірі, позбавлення спеціальних прав, залучення до обов'язкових робіт тощо. Вчинення кримінальних проступків не матиме таких правових наслідків, як судимість. На кримінальні проступки поширюватиметься юрисдикція суду, який розглядає справи у першій інстанції. Зі створенням мирових судів справи про вчинення кримінальних проступків мають бути передані на їх розгляд.

На кримінальні проступки поширюватиметься юрисдикція кримінального суду. Притягнення до відповідальності за вчинення адміністративних проступків має бути вилучена з юрисдикції загальних судів і передано до розгляду уповноважених законом органів виконавчої влади чи їх посадових осіб (адміністративних органів). Рішення цих органів можуть бути оскаржені до адміністративного суду. Вказаний підхід до розмежування кримінальних і адміністративних праворушень забезпечить:

- гуманізацію кримінального законодавства;
- спрощену процедуру притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні проступки;
- оптимізацію діяльності органів кримінальної юстиції щодо виявлення, розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень;
- можливість оскаржувати рішення у справах про адміністративні правопорушення в адміністративних судах;
- можливість оскаржувати судові рішення у справах кримінальні проступки в інстанційному порядку.

Запровадження цих новацій потребує перегляду чинного Кримінального кодексу України і прийняття нового законодавства про адміністративні правопорушення та адміністративну відповідальність. Зокрема, Загальна частина Кримінального кодексу має бути доведена до відповідності з положеннями про особливості відповідальності за кримінальні проступки (положення щодо суб'єкта правопорушення, його осудності та вини, співучасті, видів покарань, звільнення від покарань та їх відбування тощо). В Особливій частині Кримінального кодексу мають бути передбачені відповідні види кримінальних проступків та покарання за них.

Процес реформування кримінальної юстиції передбачає, згідно з Концепцією, суттєві зміни кримінального процесуального законодавства. В цьому аспекті слід зазначити, що Національна комісія зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права направила проект Кримінального процесуального кодексу у Раді Європи для отримання офіційних висновків. Експерти Ради Європи позитивно оцінили підготовлений Національною комісією проект. Вони дійшли висновку, що проект відповідає загально прийнятим стандартам кримінального права та вимогам Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод людини, на основі яких працюють системи кримінального правосуддя в країнах Європи.

Ми поділяємо точку зору експертів Ради Європи проте, що ряд положень проекту Кримінального процесуального кодексу є безумовно вчасними, враховуючи вісім спроб ухвалити новий КПК України за роки її незалежності. Зокрема, вони стосуються чіткого розподілу кримінально процесуальних функцій, зміни ролі прокурора у процесі, що робить його процесуально відповідальною особою, що здійснює процесуальне керівництво процесом досудового розслідування та підтримує обвинувачення в суді, забезпечення процесуальної рівності сторін, – обвинувачення і захисту, запровадження нової процедури досудового розслідування, яка позбавлена обвинувального ухилу, запровадження розумних строків для проведення важливих процесуальних стадій кримінального процесу, розширення сфери застосування спрощених, відновних процедур (судові накази, примирювальні процедури, інститут апробації, а також спрощені процедури провадження щодо кримінальних проступків), розширення сфери судового контролю на стадії досудового розслідування та впровадження принципу змагальності на досудовій стадії з моменту появи обвинуваченого тощо.

Також відзначимо наступні суттєві за змістом новели нового Кримінально процесуального кодексу. Зокрема, це реформування, удосконалення процедур досудового розслідування та судового контролю; запровадження процедури кримінального судочинства позбавленого обвинувального ухилу; підвищення процесуальних гарантій захисту прав підозрюваних, обвинувачених та потерпілих; формування оновлених процесуальних положень щодо допустимості доказів у кримінальному процесі, які б виключили отримання їх з порушенням прав людини (право на захист, застосування катувань, жорстоке поводження, за використання власних свідчень проти себе та ін.); нові види кримінального провадження, які дадуть змогу істотно розвантажити суди та органи досудового слідства тощо.

Разом із тим, як відзначили експерти Ради Європи при обговоренні нового проекту Кримінально-процесуального кодексу України на «круглому столі», який відбувся у Києві 10-11 вересня 2007 р. необхідно істотно доопрацювати положення щодо статусу потерпілого та статусу слідчого судді, процедури виконання функцій захисту, якщо є більше одного захисника, щодо попереднього судового розгляду та стосовно доказів і доказування, заборон тортур і принижуючого поводження, встановлення строку, протягом якого затримана особа повинна постати перед судом тощо.

Багато суттєвих зауважень висловили також учасники науково-практичної конференції «Нові тенденції в розвитку кримінального процесуального законодавства України», яка відбулась 26, 27 жовтня 2007 р. у Львові.

Згідно з Концепцією, зазнає істотних змін досудове провадження, яке буде позбавлено зайвої формалізації, а нинішні дізнання і слідство буде об'єднано в єдину процедуру досудового розслідування. Подальшого вдосконалення зазнає процедура судового контролю під час досудового слідства. Лише з дозволу су-

ду може бути можливим тимчасове обмеження конституційних прав і свобод особи.

Таким чином, суд буде здійснювати:

- надання дозволу на проведення слідчих дій, пов'язаних з обмеженням прав особи (зняття інформації з каналів зв'язку, встановлення засобів негласного спостереження, огляд і виймка кореспонденції тощо);

- обрання запобіжного заходу та надання дозволу на застосування інших заходів процесуального примусу, пов'язаних з тимчасовим обмеженням особистих або майнових прав особи; водночас питання про застосування заходів процесуального примусу має вирішуватися на судовому засіданні з дотриманням принципів рівності та змагальності за обов'язкової участі сторін обвинувачення і захисту;

- закріплення інформації як доказів в окремих випадках (наприклад: допит під час досудового розслідування свідка, життя і здоров'я якого перебувають у небезпеці);

- розгляд скарг на дії слідчого, прокурора під час досудового розслідування тощо.

Суддя, який здійснював судовий контроль під час досудового розслідування кримінальної справи, не може розглядати дану справу в судовому провадженні.

Відповідно до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод необхідно внести зміни в Конституцію України, зменшивши до 48 годин граничний термін затримання особи без рішення суду. На період до внесення змін у Конституцію України вважати визначений нею 72-годинний термін допустимим лише у виняткових випадках.

Передбачається забезпечити відповідність юридичного статусу потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого, а також встановлення переліку запобіжних заходів, їх тривалості, процедури застосування, порядку оскарження і перегляду. Свідчення особи набувають доказового значення за умови надання відповідної інформації безпосереднього суду. Запроваджується порядок, при якому сторони захисту та обвинувачення повинні повідомляти і надавати одна одній можливість ознайомитися з наявною в них фактичною інформацією про діяння. Ознайомлення з відповідною інформацією має відбуватися впродовж розумного строку до початку судового провадження.

Захисник (представник) має обиратися зацікавленою особою (підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим), як правило, з числа адвокатів. Органи досудового розслідування, прокурор і суд позбавляються процесуальних можливостей втручатися у вибір захисника або перешкоджати його участі у справі. Забезпечуються процесуальні гарантії конфіденційності спілкування захисника (представника) з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим. В цьому аспекті давно назріла проблема законодавчого врегулювання кола осіб, яким надається безоплатна правова допомога та процедури її отримання. Гарантоване статтею 59 Конституції України право на безоплатну правову допомогу сьогодні реалізується лише через механізм Кримінально-процесуального кодексу. Решта осіб залишаються поза

межами зазначеної гарантії та, відповідно, позбавлені реального доступу до правосуддя. За даними Державної судової адміністрації Міністерства праці та соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я таких осіб в Україні близько 11 млн. Водночас орієнтований розрахунок показав, що на зазначені цілі необхідно щорічно виділити з Державного бюджету близько 769 млн.грн.

На підставі матеріалів зібраних у ході досудового розслідування прокурор висуває обвинувачення та складає обвинувальний акт або відмовляється від кримінального переслідування. При цьому запроваджується принцип незмінності державного обвинувача згідно з яким прокурор, який склав обвинувальний акт, має підтримувати державне обвинувачення в суді, брати участь в апеляційному та касаційному провадженні даної справи. У справах про злочини невеликої тяжкості, кримінальні проступки підтримання обвинувачення може покладатися на орган досудового розслідування. Ознайомлення з обвинувальним актом, матеріалами, документами, що покладені в його обґрунтування, має здійснюватися суддею до початку судового провадження з розгляду кримінальної справи. На цьому етапі судового провадження необхідно запровадити інститут визнання у суді фактів, що підтверджується матеріалами справи та не оспорується сторонами, не обтяжуючи суд їх дослідженням під час судового розгляду справи. Конче потрібно процесуально врегулювати процедуру відновного і примирного правосуддя, відповідно до яких суд приймає рішення щодо угоди при визнанні вини або примирення обвинуваченого з потерпілим за посередництвом компетентної особи (медіатора).

Чинний кримінальний кодекс України передбачає достатньо норм, що стосуються примирення обвинуваченого, підсудного з потерпілим і наслідків такого примирення, у справах як публічного так і приватного обвинувачення. Так, стаття 46 КК України прямо передбачає звільнення підсудного від кримінальної відповідальності внаслідок примирення з потерпілим. Суддя також може врахувати примирення сторін як обставину, що пом'якшує покарання під час винесення вироку (п.2 ч1 та ч.2 ст.66 КК) або призначити більш м'яке покарання (ст.69 КК).

На жаль, ні в діючому Кримінально-процесуальному кодексі, ні в його проекті не визначено, чи може бути застосовані процедури примирення у справах публічного обвинувачення, на підставі яких процесуальних документів повинні скеровуватись справи, яка організація чи особа уповноважені на проведення процедури примирення, який строк відводиться для цього та на підставі яких процесуальних документів матеріали про проведену процедуру примирення повинні бути долучені до справи.

Отже, поза межами законодавчою регулювання залишилися питання, які мають бути врегульовані, зокрема: хто може ініціювати цю процедуру, хто буде відповідати за цей процес та на кого будуть покладені функції і контроль за здійснення цієї процедури.

Потребує детальної регламентації процедура заочного судового провадження, воно може здійснюватися лише у чітко визначених законом випадках і за умови обов'язкової участі захисника. В кримінальному судо-

чинстві є необхідність запровадити наказне провадження, тобто постановлення суддею, судового наказу про покарання особи за вчинення кримінального проступку без проведення судового засідання, якщо така особа визнає свою вину у його вчиненні і не заперечує проти покарання, яке може призначити суддя. Притягнення особи до відповідальності в порядку наказного провадження можливе лише у випадку, коли в особі є захисник та з урахуванням думки прокурора у справах публічного обвинувачення.

Зміни кримінального та кримінального процесуального законодавства, передбачені згаданою Концепцією, вимагатимуть внесення змін і у кримінальне виконавче законодавство.

Визначальними мають стати положення, які встановлюють, що у поведженні з усіма особами, позбавленими волі, необхідно суворо дотримуватись прав людини. Обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, повинні бути мінімально необхідними та відповідати меті виховання. Утримання ув'язнених в умовах, які порушують їхні права людини, не може бути виправдано нестачею ресурсів.

У цьому зв'язку необхідно вдосконалити форми та методи громадського контролю за дотриманням прав задержаних і осіб, взятих під варту, відповідно до Європейських в'язничних правил, затверджених Кабінетом Міністрів Ради Європи 11 січня 2006р. Пенітенціарна система установ повинна бути у віданні Міністерства юстиції, яке має визначати державну політику у цій сфері та здійснюватися демілітаризованою державною кримінально-виконавчою службою. Вказана служба має забезпечити в установах та слідчих ізоляторах виконання покарань, порядок і умови тримання під вартою, впровадження європейських стандартів у цій сфері. Слід передбачити превентивні механізми запобігання катувань чи інших жорстких видів поведження з особами, які перебувають під слідством, тримаються під вартою, або засудженими.

Наступним напрямком реалізації і Концепції є вдосконалення системи органів кримінальної юстиції та органів правопорядку.

Реформування органів, що здійснюють досудове розслідування або забезпечують правопорядок, повинно бути спрямовано на вдосконалення їхньої діяльності з метою підвищення рівня захисту прав людини і основоположних свобод, посилення боротьби з кримінально караними діяннями, зростання довіри населення до них. Таке реформування має забезпечити єдність підходів, узгодженість і послідовність проведення заходів щодо покращення діяльності цих органів, спрямування її до форм і методів роботи за європейськими стандартами.

Напрямами реформування судів, що розглядають справи про злочини і кримінальні проступки визначені

Концепцією вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 року.

Крім інших суб'єктів кримінальної юстиції, реформування яких передбачено Концепцією, особливе місце належить прокуратурі.

Перш за все поставлена задача привести конституційні функції та принципи організації діяльності прокуратури у відповідність до європейських стандартів (згідно з висновками Венеціанської Комісії та рекомендаціями Парламентської асамблеї та Комітету Міністрів Ради Європи).

У системі органів кримінальної юстиції прокуратура в Україні має стати єдиним органом, на який покладається виконання таких функцій:

1. Підтримання державного обвинувачення в суді.
2. Нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність та досудове слідство.
3. Кримінальне переслідування особи, в тому числі висунення обвинувачення, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та складання обвинувального акта.

4. Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

На перехідний період за прокурорами можливо також закріпити функцію представництва інтересів особи та держави в суді у випадках, визначених законом, та лише за зверненням відповідних осіб.

Концепцією передбачається запровадження нових критеріїв оцінки результатів роботи системи органів кримінальної юстиції.

Зокрема вони повинні містити:

- дані про кількість справ, провадження в яких не було завершено в строки, що визначені процесуальним законом;
- інформація про обсяг скарг осіб стосовно порушення їхніх прав під час досудового розслідування;
- результати розгляду кримінальних справ у суді;
- рівень суспільної довіри до діяльності органів досудового розслідування чи прокурорів.

Отже, метою інституційного реформування органів та установ системи кримінальної юстиції є створення на основі європейського досвіду оптимальної для України функціональної системи, яка б на принципах верховенства права забезпечила у цій сфері ефективне поєднання законодавства, правохоронної та правозастосовної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до Європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року №361/2006.

2. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року №311/2008.
3. Примаченко Олександра. «Безправ'я людини: традиції і нові тенденції». //Дзеркало тижня. – 14 листопада 2009р;
4. Мариненко Оксана «Про стан правосуддя». //Дзеркало тижня. – 28 березня 2009р.
5. Сирый Миколай. «Не «око государево», а защитник публичного интереса. – Современная перспектива реформы прокуратуры //Зеркало недели. – 23 мая 2009г.
6. Міщенко С.М. Відновне правосуддя як альтернатива кримінального судочинства. – матеріали міжнародної конференції «Формування української моделі відновного правосуддя». – Пуща Водича, 10-11 лютого 2009р.
7. Інформаційний сервер Верховного Суду України:<http://www.scourt.gov.ua>.
8. Костецький М.В. Відновне правосуддя в контексті правової політики в Україні. – Там само.
9. Коваль Р.Г. Актуальні питання формування української моделі відновного правосуддя. – Там само.